

Neústupná archeologie S Evženem Neustupným o jeho životě v archeologii

Otázky kladl Martin Kuna

Rozhovor s Evženem Neustupným otevírá řadu zajímavých otázek z teorie a dějin archeologie. Jeho celoživotní výzkumné aktivity, včetně formulace uceleného systému archeologické teorie a metody, nepřehlédnutelným způsobem obohatily vývoj oboru na světové úrovni. Rozhovor kromě jiného dokládá, že i na východní straně železné opony sledoval v poválečném období vývoj archeologie trajektorii od kulturně historického paradigmatu k procesualismu a dále. Vypovídá o možnostech společenských věd v prostředí komunistického režimu a rozporuplné roli marxistického učení. Podává také svědectví o odborném vývoji člověka, který formuloval nové koncepce v politické a odborné izolaci, avšak bylo mu nakonec dáno – po změně politické situace – je uvést do života.

archeologická paradigmatata – procesuální archeologie – ¹⁴C datování – dějiny archeologie – archeologické školství

Intransigent archaeology. An interview with Evžen Neustupný on his life in archaeology. *An interview with Evžen Neustupný opens up a range of issues regarding the theory and history of archaeology and its development in Central Europe. His view of the discipline differs in many ways from that of current global trends. His 'artefact archaeology' inverts the concept of adaptation and highlights the role of artefacts in the creation of the human world. The interview also shows that post-war archaeology even to the east of the Iron Curtain followed the trajectory from culture-history paradigm to processualism and onwards. It also testifies to the situation in the social sciences under the Communist regime and the ambiguous role of Marxist philosophy. The interview has been originally prepared for Archaeological Dialogues (publ. in 2012, Vol. 19, pp. 3–28).*

archaeological paradigms – processual archaeology – ¹⁴C-dating – history of archaeology – education in archaeology

Jen málokdy je shoda mezi jménem a povahou člověka tak dokonalá, že člověk váhá, zda jde o jméno či přezdívkou. Ostatně, nebýt neústupnosti, nemohl by se Evžen Neustupný podílet na tolika významných krocích poválečné archeologie – navzdory skutečnosti, že po čtyřicet let takřka neopustil své pracoviště a komunistický režim mu znemožňoval běžný kontakt se světem. Politický systém, ve kterém musel žít a pracovat po velkou část svého života, efektivně bránil i domácí odezvě jeho aktivit a neumožnil mu zapojit se do pedagogické sféry. Díky neústupnosti, s níž pracoval na svém pojetí oboru, byl ale Evžen Neustupný v okamžiku politické změny připraven, i když v její příchod už sám nevěřil. Díky tomu dokázal v posledních dvaceti letech realizovat takřka vše, v čem mu v předchozím období bylo zabráněno – především dokončit a publikovat ucelený systém teorie a metody archeologie a vychovat v jeho duchu velkou část mladých českých archeologů.

Evžen Neustupný se narodil v r. 1933 v Praze. Jeho otcem byl známý český archeolog Jiří Neustupný (1905–1981). Evžen studoval na pražské Univerzitě Karlově (1952–1957), a to prehistorii a egyptologii. Poté působil v pobočce Archeologického ústavu v Mostě (1957–1966), od konce 60. let dodnes je vědeckým pracovníkem Archeologického ústavu v Praze. V l. 1990–1993 byl jeho prvním porevolučním ředitelem a pokusil se mu vtisknout radikálně novou koncepci, i když jen s částečným úspěchem. Od r. 1998 se jeho hlavním působištěm stala Katedra archeologie Západočeské univerzity v Plzni, kterou sám založil a která se v následujícím desetiletí rychle rozvinula. Začátkem 90. let stál také u zrodu European Association of Archaeologists.

Odborný vývoj Evžena Neustupného lze nejspíše přehlednět na tématech jeho prací. Postupně se mezi nimi objevuje periodizace pravěkých kultur (1956, 1959)¹, nové archeologické metody, zejména

¹ Příslušné citace obsahuje závěrečný soupis prací zmiňovaných v rozhovoru.

datovací (1967, 1968, 1969, 1970ab), procesuální přístup k prehistorii (1971, 1976a, 1976b, 1982, 1983a, 1983b), postavení české archeologie v evropském kontextu (1991b, 1993) a prvky vlastního paradigmatu (např. 1995, 1998a). To postupně rozvíjel v několika knihách, např. v přehledu prehistorie Československa (1961), která v českém odborném světě vzbudila velký rozruch, v marxismem inspirované monografii o vzniku patriarchátu v eneolitu střední Evropy (1967), v syntéze tzv. prostoroové archeologie (1998b), prvním přehledu archeologické metody (1993) a v poslední době především ve dvou knihách o archeologické teorii a metodě (2007a, 2010).

Neustupného pojetí disciplíny se v mnohém odlišuje od současných světových trendů a tím je potencionálně obohacuje. Jeho „artefaktová archeologie“ obrací význam pojmu adaptace a zdůrazňuje roli artefaktů pro vytváření lidského světa. Klíčovými pojmy tohoto paradigmatu jsou tvůrčí činnost, hustota společenských vztahů a symbolické systémy, a to v kontrastu s paradigmaty předchozími, která představovala hlubší minulost jako sled klimatických změn, migrací a konfliktů. Autor je zvyklý zaujímat vyhraněné postoje, bořit myšlenkové stereotypy a nevyhýbat se názorovým střetům, a to nejen při interpretaci archeologických pramenů. Z hlubokého přesvědčení, a v opozici vůči většině, tvrdí, že klima v pravěku nehrálo pro vývoj společnosti velkou roli, migrace se konaly jen výjimečně a války se vedly především z důvodu rituálu. Obavy z globálního oteplování chápe jako omyl některých intelektuálů a politiků, právě tak jako feminismus a odpor ke konzumu. Ostatně instituci, jejímž ředitelem na počátku 90. let byl, přejímal s vizí jejího zrušení nebo přebudování od základů. Není tedy divu, že kromě mnoha přátel má i mnoho nepřátel a odpůrců.

Rozhovor byl připraven na žádost časopisu *Archaeological Dialogues*, kde vyšel v r. 2012 (roč. 19, str. 3–28). Už sám tento fakt o leccems svědčí – v předchozích ročnících časopisu se této pocty dostalo takovým osobnostem světové archeologie, jakými byli či jsou např. Lewis Binford, Leo Klejn nebo Friedrich Lüth. V Archeologických rozhledech vychází český překlad rozhovoru shodou okolností v roce, kdy oslovený oslaví významné životní jubileum. Z tohoto důvodu připojujeme nejen blahopřání, ale i jubilantovu bibliografii za posledních deset let (předchozí souhrny byly publikovány v Archeologických rozhledech 45–1993, 700–703; 56–2004, 229–230).

Vstupme tedy s Evženem Neustupným do jeho kanceláře v Archeologickém ústavu v Praze nebo na Katedře archeologie ZČU v Plzni. Půjde-li po chodbě s námi, postavme se spolu s ním, nechme ho zaklepat na jeho vlastní dveře, a když zevnitř nepřijde odezva, vyslechněme jeho suché konstatování „nejsem tam“. Oč chudší by byl život bez takových zastavení...

Orientace v příběhu

Evžene, jsi synem Jiřího Neustupného, známého českého archeologa, dlouholetého vedoucího oddělení prehistorie Národního muzea v Praze a profesora Univerzity Karlovy. Jak Tě ovlivnilo rodinné zázemí při výběru povolání, při artikulaci Tvých odborných a obecně životních postojů?

Čím více času uplývá od smrti mého otce, tím intenzivněji si uvědomuji, jak jeho obraz archeologie, který jsem vnímal od dětství, přesahoval svou dobu. Můj otec neformuloval vlastní paradigma, ale jasně se v něm pohyboval.

Na konkrétní úrovni se to projevilo tak, že se nedal svést k migracionistickým úvahám v duchu kulturního historizmu a sledování chronologické trajektorie archeologických typů (obvyklé zájmy kulturně historické „analýzy“ jeho doby). Chápal důležitost ekofaktů a zahájil regionální výzkum, který sledoval nejen „vlastivědné“ cíle, nýbrž si kladl i otázky akademické. Preferoval typická synchronní témata (opevnění v Hlubokých Mašůvkách, úloha medvědího česneku v pravěku, eneolitická plastika aj.). Musím říci, že toto jeho zaměření jsem plně nechápal a snažil jsem se ho (marně) přesvědčit o významu chronologie, kterou jsem se tehdy sám zabýval. Tématicky nás sblížil až zájem o teorii a metodologii a nakonec renesance indoevropského problému. Ovšem nejvíce to byla spolupráce na Nástinu pravěkých dějin Československa (publikovaném pod jiným názvem v zahraničí v r. 1961), o kterém ještě budu mluvit.

Nebylo mi úplně jasné otcovo úsilí v oblasti „veřejné“ archeologie, zejména muzeologie (trvalo nejméně od r. 1945). Teprve dnes vidím, že už tehdy chápal roli tzv. druhé (neakademické) archeologie; jiní archeologové si mysleli, že je to únik od „správné“ akademické vědy, kterou oni pěstovali v rámci kulturně historického paradigmatu. Dnes bych se označil spíše za jeho žáka než za žáka kohokoliv jiného; zdědil jsem po něm přinejmenším odpor k migracím a náklonnost k archeologické metodě. Také jsem se od něj naučil metodám terénní archeologie. Měl jsem velkou výhodu v tom, že jsem byl už od dětství obklopen jeho archeologickými knihami, které jsem si často prohlížel.

Měl bych podotknout, že můj otec, který byl přesvědčeným demokratem, prožil většinu svého profesionálního života v totalitních režimech: nejdříve nacistickém a pak v režimu sovětského typu (až do své smrti v r. 1981). Platí o něm vrchovatě, co o mnoha jiných, které nezvratná „světová politika“ dostala do stejné situace: kdyby měl možnost pracovat v širším rámci, než který mu vymezily tupé okupační režimy, mohla být jeho stopa ve světové archeologii mnohem hlubší.

O mrtvých se často říká, že byli laskaví, ohleduplní a charakterní; v případě mého otce to ale byla pravda. Je překvapivé, jak s těmito vlastnostmi mohl prožít svou dobu a pracovat. Zanechal mi v tomto směru dědictví, se kterým se jen obtížně vyrovnávám.

Proč jsi dal posléze přednost pravěké archeologii před egyptologií, kterou jsi také vystudoval?

Už někdy ve 40. letech jsem začal studovat staroslověnštinu a její písmo. Postupně se mi ale zdálo, že je to jazyk poměrně pozdní a snažil jsem se přejít na klínopis. To ale nebylo snadné, protože na Univerzitě Karlově v Praze o nějakého gymnaziálního studenta klínopisu neměli zájem. Náhodou v té době egyptolog Zbyněk Žába dělal výstavu v Národním muzeu a byl ochoten mne přijmout do učení. Než jsem nastoupil na vysokou školu, zvládl jsem hieroglyfy a klasickou egyptštinu (jazyk Střední říše). Studovat tento obor ale nešlo: první ročník egyptologie otvírali podle plánu rok předtím a přinutili k jejímu studiu jednoho studenta, který se chtěl učit arabsky; plán byl za socialismu zákon, takže rok nato už nikoho přijmout nechtěli. Šel jsem proto studovat pravěkou archeologii a jako vedlejší předmět klasickou archeologii. Tu jsem později přece jen zaměnil za egyptologii.

Egyptologie na Karlově univerzitě byla orientována čistě filologicky, a to se mi nelíbilo. Neviděl jsem žádné problémy, které bych mohl řešit, nebo k nim alespoň zaujímat stanoviska. Na pravěké archeologii to bylo jiné: problémů tam byla spousta. Bylo tam také několik studentů, se kterými šlo diskutovat; nebyla to taková izolace jako na egyptologii. Ačkoliv jsem studium egyptologie dokončil, přešel jsem postupně plně na pravěkou archeologii.

Už během studia jsem vydal článek o periodizaci volutové keramiky do pěti fází. Tato práce měla velký ohlas i v zahraničí; někteří archeologové se k ní hlásili otevřeně (E. Comşa, T. S. Passek,

J. Kozłowski, H. Quitta), jiní z ní čerpali bez odkazu. Myslím, že velký význam mělo vypracování nejstarší fáze středoevropského neolitu a jeho výslovné navázání na neolit Balkánu a Karpatké kotliny. S touto prací za zády jsem opouštěl v r. 1957 Univerzitu Karlovu.

V padesátých a šedesátých letech měla česká archeologie dobré výsledky a v některých oblastech byla mezinárodně uznávána. Mám na mysli např. výzkum neolitu, laténských oppid nebo tzv. slovanských hradišť a velkomoravských center. Souhlasíš s tímto kladným hodnocením? Pokud ano, co bylo příčinou kvality – předválečné tradice nebo nebyvalá podpora ze strany komunistického režimu? Do jaké míry česká archeologie 50. a 60. let pracovala na politickou objednávku?

Výzkum středověkých lokalit (tzv. slovanských) byl opravdu politickou objednávkou komunistického režimu. Měl prokázat, že Češi jsou „Slované“, a patří proto na východ, do sféry Sovětského svazu. Z východu se také odvozovala jejich kultura, zejména šperky a církevní architektura (to ovšem nebylo z ruského východu, nýbrž z Byzance). Ve skutečnosti Slované netvoří jiný celek než jazykový, žádná „slovanská kultura“ nebo „slovanské dějiny“ neexistují. Neexistuje také žádná slovanská psychologie, ačkoliv si to někteří lidé v západní Evropě myslí. Češi mluví slovanským jazykem, ale jejich kultura a dějiny jsou středoevropské, navazují na latinskou kulturu středověké Římské říše, jejíž významnou součástí bylo české království. Máme mnohem více společného s Němci, Rakušany, Poláky a Slováky než s východními nebo jižními Slovany.

Kromě „slovanských výzkumů“ podporovali komunisté výzkum paleolitu s (marnou) nadějí, že tento výzkum přinese důkazy o vzniku člověka z opice. Místo toho došlo k významným úspěchům při studiu stratigrafie poslední doby ledové (zejména zásluhou Františka Proška).

Velké terénní výzkumy neolitických lokalit (zvláště Bylan), oppid a středověkých center byly do značné míry socialistickou megalomanií; výzkum daleko menších rozměrů by byl přinesl ekvivalentní poznatky. Nelze ovšem popřít, že tyto výzkumy produkovaly masu nálezů, což bylo nejen pozitivum, nýbrž také negativum: podstatně to zdržovalo jejich „zpracování“. Tak se stalo, že jejich teoretické důsledky byly zpóźděny o celá desetiletí a v době, kdy byly publikovány, už nepředstavovaly žádné novum.

Vedlejší důsledkem této politiky komunistického režimu byl vznik skupiny mladých archeologů, kteří vstupovali do disciplíny hlavně v 50. letech; mnoho z nich pracovalo teoreticky, namnoze ovšem na základě dávno známých nálezů a stručných fragmentárních informací z probíhajících velkých výzkumů. Na to se velmi často zapomíná, když se předstírá, že nepochybný úspěch české archeologie této doby byl výsledkem velkých „systematických“ výzkumů. Práce této generace byla velmi úspěšná zejména v oblasti klasifikace, chronologie a hledání „vlivů“. Patřil jsem k ní a myslím, že moje práce (chronologie eneolitu, periodizace kultury s volutovou keramikou, kultury badenské a kulovitých amfor atd.) lákaly k napodobení v Čechách i jinde.

Vysoká profesionální úroveň této generace v mezinárodním měřítku je nepochybná, i když probíhala na bázi kulturně historického paradigmatu. Není ovšem divu, že někteří z této generace (i starší) hledali nové přístupy, jako např. můj otec, dále např. Bohumil Soudský a další.

V letech 1957–1966 jsi působil, záhy jako vedoucí, v expozituře Archeologického ústavu ČSAV v Mostě, na pracovišti zabývající se výzkumem ohrožených lokalit (tzv. záchrannými výzkumy). Na organizační i terénní zkušenosti z tohoto pracoviště se často odvoláváš a zde zřejmě vznikala i Tvoje představa „prostorové archeologie“. V čem vidíš svůj přínos tomuto pracovišti a co toto pracoviště znamenalo pro tebe a pro českou archeologii?

Především bych chtěl říci, že jsem alergický na termín „záchranný výzkum“, který naznačuje, že se zde něco zachraňuje a po této akci je už všechno v pořádku – památky jsou zachráněny. Ve skutečnosti jde o výzkum stejně destruktivní (a proto stejně problematický) jako výzkumy neohrožených lokalit.

Na zmíněném pracovišti jsem strávil téměř deset let a od března do poloviny prosince jsem skoro denně vyjížděl do terénu. Zkoumal jsem výlučně ohrožené lokality z nejrůznějších období, ale hlavně z mladší doby bronzové a starší doby železné. Získané nálezy se hned laboratorně zpracovávaly. Byl

to velmi produktivní kontakt s archeologickým materiálem, který mi dodnes přináší velkou výhodu před většinou ostatních archeologů, kteří s nálezy přicházeli do kontaktu buď jen sporadicky, nebo stále jen s nálezy jednoho období (například neolitu).

V Mostě jsem vytvořil efektivní systém pro malé archeologické pracoviště, jehož podstatou bylo logické uspořádání kroků od výzkumu v terénu po laboratorní zpracování a uložení nálezů včetně jejich evidence; systém obsahoval i zpracování, evidenci a uložení textové, kresebné a fotografické dokumentace. Už na konci 50. let jsem zavedl zaměřování všech nálezů v geodetických souřadnicích. Mým cílem bylo dovést řetěz navazujících činností až k publikaci, to se mi ale nepodařilo, protože jsem mezitím z expozitury odešel a ztratil jsem vliv na běh věcí.

Vedoucím expozitury v Mostě jsem ovšem nikdy nebyl jmenován, protože k tomu by býval nutný souhlas organizace KSČ v ústavu nebo možná ještě někde výše. Ale funkci vedoucího jsem fakticky vykonával, jen podepisovat dokumenty musel někdo jiný.

V době svého působení v expozituře v Mostě jsem provedl v Čechách první stratigrafický výzkum v jezerních sedimentech (Dřínov) a prvních dolů na křemenec (Tušimice). Celkově čítá seznam mých terénních výzkumů z tohoto období na desítky akcí. Kromě toho jsem v Mostě napsal řadu teoretických prací, např. *Nástin pravěkých dějin Československa* (1961), *Počátky patriarchátu* (1967), *periodizaci badenské kultury* (1959) a další; v podstatě se v té době zformoval můj procesuální postoj.

Se svým otcem jsi v r. 1960 napsal Nástin pravěkých dějin Československa, knihu, která představovala nový pohled na období pravěku na našem území. Tato práce záhy vyšla také v Anglii, USA a Itálii, ale u nás vyvolala velmi bouřlivé, a převážně pobouřené ohlasy. Proč a jak tomu bylo?

Ano, první reakce, vyvolaná komunistickou mocenskou elitou, byla bouřlivá. Elita volala po kolektivním odsouzení naší práce. Moravští a slovenští archeologové se ale odmítli zúčastnit a nakonec odpadli i čeští, takže recenze, která posléze vyšla, už měla jen dva pražské autory (B. Soudský a R. Pleiner). Její tón byl odmítavý, zcela nezvyklý, protože recenze v socialistickém Československu byly vždy formální a kladné.

V našem případě měla tato recenze dva hlavní důvody. Prvním byla uražená ješitnost „vedoucích osobností“ české archeologie, kteří se zřejmě domnívali, že takovou knihu měli napsat oni. Druhým důvodem byl obsah knihy, který se dalekosáhle odchyloval od kulturně historické archeologie, kterou iniciátoři recenze považovali za samozřejmost. Nebyly tam téměř žádné migrace, málo kulturních vlivů, sledovala se kontinuita pravěkých kultur, ekonomické a společenské problémy. Některé teze nabourávaly vžité představy: psali jsme o vzniku kultury se šňůrovou keramikou a zvoncovitých pohárů ve střední Evropě, o místním vzniku kultury lužické a knovízské, kultura laténských kostrových hrobů byla popsána jako pokračování domácí doby halštatské. Z pozdějšího vývoje se stalo zřejmým, že naše kniha byla jedním z kořenů české varianty procesualismu.

Od 60. let patříš k uznávaným teoretikům archeologie, přesto Tvé postavení v Archeologickém ústavu nebylo až do r. 1989 nijak jisté. S výjimkou konce 60. let jsi nesměl cestovat, vyučování či kariérní postup nepřípadal v úvahu, riskantní bylo citovat západní literaturu. Jak se pracovalo v Československé akademii věd v době tzv. normalizace v 70. a 80. letech, tj. v době, kdy už nešlo o život, ale „jen“ odbornou existenci?

Zejména na základě svých prací o radiokarbonu jsem měl velmi lákavé nabídky z amerických univerzit a jistě bych se byl uchytil i v Evropě. Emigrovat jsem však nechtěl, protože jsem si myslel, že někdo v Praze zůstat musí. Nebylo to jako vycestovat ze svobodné země, kam je možné se kdykoliv vrátit, navštěvovat rodinu a známé a zůstat s nimi v úzkých kontaktech. Emigrace byla pro komunisty neodpustitelným kriminálním činem: z exilu nebyla možnost návratu (maximálně do vězení), jméno bylo vymazáno ze společnosti i z odborné literatury a příbuzní byli podrobena represím. Neviděl jsem také žádný smysl ve veřejném protestu vůči komunistickému režimu, který by mne přivedl do kriminálu a pak k manuální práci do konce života. Kromě několika západních novinářů by se to ostatně ani nikdo nedozvěděl.

Emigroval můj bratr, resp. nevrátil se po ruské invazi do Československa. Byl, myslím, významným odborníkem na obecný jazykozpyt a japonštinu; působil na Monash University v Melbourne, později i na několika univerzitách v Japonsku. Komunisti ho nepustili zpátky ani na pohřeb našeho otce. Já jsem měl kvůli němu spoustu problémů, začátkem 70. let mne chtěli z tohoto důvodu (ale i z důvodů jiných) propustit z Archeologického ústavu v Praze; jeden komunistický bouřlivák volal na komisi, která o mé „vině“ rozhodovala, „ať ho živí bratr“. Potíže měla v zaměstnání i moje manželka, která mého bratra až do poloviny 80. let vůbec neznala. A přitom se bratr nijak politicky neangažoval, prostě se rozhodl žít se svou manželkou (cizinkou) v jiné zemi.

Snažil jsem se proto pokračovat ve své archeologické práci v Archeologickém ústavu. Teoretické otázky se ovšem staly znovu nebezpečné (po krátké liberalizaci v 60. letech), a tak jsem se specializoval na spolupráci s přírodními vědami, na matematiku a programování počítačů. To komunistickým ideologům tolik nevadilo, a koneckonců to bylo i v souladu s mými procesuálními zájmy; jak se později ukázalo, bylo to i dobré východisko k hlubšímu pochopení archeologie.

Musím jen dodat, že jsem nevěřil, že komunistický režim, zajišťovaný v Československu ruskými posádkami, skončí v době mého života. Západní velmoci daly jasně najevo už v r. 1968, že budou dodržovat Jaltskou dohodu z r. 1945, kterou věnovaly Československo Rusům. Pád komunistických režimů v r. 1989 bylo pro mě něco neočekávaného, protože Sovětský svaz měl stále ještě dostatek atomových zbraní, aby udržel svoje impérium.

Kdo z archeologů, antropologů a filosofů Tě nejvíce inspiroval v teoretické práci? Sám často zmiňuješ Marxe, de Saussura, Binforda...

Při vytváření svých teorií jsem budoval velmi rozsáhle na myšlenkách předchozích generací i svých současníků. Někdy mi pomohly i tak, že mi ukázaly, kudy cesta nevede; také to je důležitá podpora.

K seznamu těch, kdo mne ovlivnili, bych připojil ještě alespoň G. W. F. Hegela. Nejvíc to ale asi byl Karl Marx. Velmi brzy jsem dokázal oddělit jeho politické doktríny od dobře argumentované ekonomické teorie a postupně jsem se zbavoval i intelektuální nemoci, která mnoho lidí přivedla k socialismu – soucitu s trpícími tam, kde nebylo jiné než neuspokojivé řešení a vzpoura by byla kontraproduktivní. Komunistickou teorií je třídní boj, nikoliv Marxovy ekonomické teze, a třídním bojem jsem se nikdy nezabýval – na rozdíl od mnoha archeologů, kteří podobné teze akceptují ve formě tzv. teorie moci.

Když už jsme u marxismu – hlásit se k němu nebylo snadné ani za komunismu, ani dnes, i když pokaždé z jiných důvodů. Přesto považuji Tvůj Patriarchát z r. 1967 za exemplární příklad marxistického výkladu v archeologii a zároveň za takřka jedinou opravdu teoretickou práci v české poválečné pravěké archeologii. Kdyby kniha vyšla anglicky na Západě, stala by se asi slavnou – soudím i z toho, že prakticky identické nápady se objevily (teprve) o třicet let později např. u holandských prehistoriků. Jak hodnotíš tuto práci dnes a jak se vůbec díváš na potenciál marxismu jako teoretického východiska pro archeologii?

Ano, i za komunistů bylo riskantní příliš se hlásit k Marxovi. Komunističtí archeologové mu nerozuměli a žárlivě pozorovali, co přihlášení k Marxovi (třebas jen ve formě citace) od nějakého nestranika znamená: mohl to být potenciaální útok na jejich mocenské pozice.

Ve své práci Počátky patriarchátu ve střední Evropě jsem diskutoval závažné teoretické téma a to nebylo v polovině 60. let bez hojnějších citátů Karla Marxe představitelné. Daleko méně jsem citoval Engelse a vůbec ne Lenina. Jediný odkaz na něj jsem doplnil až na intervenci komunistického ideologa, který na přání mého ředitele Jana Filipa práci recenzoval: Filip byl jedním z těch, kdo tomu vůbec nerozuměli, a nebyl ochoten nést zodpovědnost za moje potenciaální úchytky od „pravého marxismu“.

Citování Marxe nebylo pro mne nijak úkorné. Uvedená práce není marxistická, protože tam vůbec nepojednávám o třídním boji, ale je psána z pozice materialistického ekonomismu. Myslím, že její argumentace je pořád živá, i když bych dnes toto téma zpracoval jinak.

Na otázku po potenciálu marxismu v dnešní době odpovím záporně. Jak teorie třídního boje, tak marxistický ekonomismus je kompatibilní maximálně s procesualismem, a ten už nepředstavuje živou teorii lidské společnosti.

V souvislosti s akceptací Marxových myšlenek chci podotknout, že lidé v bývalých nekomunistických zemích zaujímají někdy nesprávné postoje. „Komunistou“ je pro ně ten, kdo citoval Marxe, a nikoliv ten, kdo na základě svého členství v komunistické straně umožňoval a prováděl komunistickou politiku, a potlačoval tak svoje kolegy a spoluobčany. Spolupráce s komunistickou tajnou policií se jim zdá omluvitelná. Nechápu, že aktivní členství v komunistické straně v totalitním režimu je něco zcela odlišného od členství v politické straně v demokratické zemi.

Po obnovení demokracie v listopadu 1989 bylo všem jasné, že jsi hlavním kandidátem na prvního ředitele Archeologického ústavu v Praze, nejvýznamnější pozici v české archeologii. Během několika měsíců jsi se jím také stal. Vnímáš to jako zadostiučinění, počítal jsi s tím? Jaké byly Tvé priority?

Už jsem říkal, že jsem s takovou možností nepočítal, ale ze svých snah o reformu Archeologického ústavu v r. 1968 (během tzv. Pražského jara) jsem měl všelicos rozmyšleno. Někjaké zadostiučinění jsem opravdu necítil: moje myšlenky byly upřeny do budoucnosti, nikoliv nazpět.

Měl jsem dvě základní priority: jednak provést zaměstnance Archeologického ústavu turbulencemi po kapitalistické revoluci tak, aby nedošlo k destrukci kapacit české archeologie (to se mi podařilo) a za druhé Archeologický ústav zrušit nebo drasticky redukovat (to jsem nedokázal).

O tři roky později, v důsledku rozpadu Československa, došlo k novým konkurzům na ředitele ústavů Akademie věd. Svou funkci jsi neobhájil, nejspíš proto, že Tvá koncepce ústavu byla příliš razantní a počítala s hlubokými zásahy do struktury instituce, náplně její činnosti a personálního složení. Chápeš to dnes jako chybu, a pokud ano, chybu v koncepci, nebo v taktice? Postupoval bys dnes stejně?

Když komunisté v r. 1953 zakládali Československou akademii věd přesně podle sovětského vzoru, byla jejich hlavní cílem kontrola této důležité oblasti společnosti. Jednou z neaktivnějších osob tohoto procesu byl archeolog Jaroslav Böhm, který se stal viceprezidentem celé akademie a ředitelem jejího Archeologického ústavu. Očekávání komunistů splnil v oblasti archeologie stoprocentně: téměř celou disciplínu centralizoval a podrobil svému vedení. Archeologický ústav soustředil většinu českých a moravských archeologů (jenom v pražském ústředí pracovalo v 80. letech až sto vědeckých pracovníků plus pomocný personál), jejichž výhradním úkolem byla čistě teoretická práce. O výzkum ohrožených lokalit se v podstatě nikdo nestaral (s výjimkou jednoho nebo dvou pracovišť, jako byla expozitura ústavu v Mostě a několik izolovaných muzejníků), zkoumaly se neohrožené lokality, některé ve velkém měřítku, a to po mnoho let až desíletí. Všechno rozhodování o archeologii bylo soustředěno v ústavu Akademie věd, rozhodoval Böhm a jeho nástupci.

Tento systém byl velmi neefektivní a vytvářel neodůvodněnou preferenci archeologů v Akademii, kteří z titulu svého zaměstnání měli pro svou práci všechny podmínky za socialismu myslitelné, oproti nečetným archeologům v muzeích a na univerzitách. Ti mohli například provádět terénní výzkumy jen se souhlasem Akademie věd a účinně publikovat jen v jejich časopisech. Je pochopitelné, že většina zaměstnanců Akademie teoretickou práci efektivně nedělala nebo ji dělala v nepatrné míře, zatímco jiné archeologické profese zůstávaly poddimenzovány.

I když od 70. let ústavy Akademie začaly z ekonomických důvodů ve větší míře zkoumat ohrožené lokality, popsáný systém přetrvával a vytvářel v české archeologii velmi nedemokratické ovzduší. To byl hlavní důvod, proč jsem chtěl Archeologický ústav Akademie zrušit a jeho pracovníky predisponovat do jiných rezortů. Ve větší míře se mi to podařilo jen oddělením archeologů, kteří organizovaně odešli do památkového sektoru. Predisponování skutečných teoretiků na univerzity, kde působí ve většině demokratických zemí, jsem už nestačil.

Zdá se mi, že v r. 1993 při hlasování archeologů v ústavu Akademie převládly jejich osobní zájmy. Nikdo už nechtěl komunistickou stranu ve vedení ústavu, ale jinak chtěli zachovat většinu toho, co

tato strana zavedla. Řadu vztahů z období socialismu už ale v archeologii vrátit nešlo. Je obtížné odpovídat, jak bych postupoval dnes, jestliže znám celý následný vývoj. Rozhodně bych ale neměnil svoje priority.

Tvou polemiku s bývalou koncepcí Archeologického ústavu chápu. Nejsou tvé výhrady ale dnes už poněkud zastaralé? Archeologický ústav přece už dávno není jen pracovištěm teoretického výzkumu. V mnoha svých dnešních rolích navazuje na svou starší, předválečnou tradici a své původní poslání koordinovat tzv. záchranný terénní výzkum, spravovat centrální archiv apod. Zdá se mi, že propojení těchto úkolů s teoretickými hledisky je žádoucí, přičemž univerzity logicky takové úkoly zastat nemohou.

Je obtížné navazovat na první polovinu 20. století, kdy struktura archeologie nebyla doposud ustálena. V demokratických zemích provádějí výzkumy ohrožených lokalit památkové instituce a výzkumné jednotky, teoretickou práci a výzkum neohrožených lokalit provádějí univerzity (nediskutuji zde úlohu muzeí). Někde existují ústavy, které nevyučují, ale jejich činnost je orientována převážně do zahraničí. Hlavním úkolem archeologů v české Akademii věd je stále teoretická práce: neodlišují se v tom od univerzit s tím rozdílem, že univerzitní pracoviště jsou stále malá a poddimenzovaná, takže jejich personál musí hlavně učit. Vzniká nerovná soutěž s pracovníky Akademie, kteří mají vědecký výzkum jako hlavní pracovní náplň (a občas provedou nějaký výzkum ohrožené lokality). Správa centrálního archivu je určitě významná činnost, ale mělo by se jí věnovat samostatné pracoviště. Nedůvěřivý jsem k otázce koordinace, pokud by jí mělo provádět největší pracoviště; dříve se pod takovou koordinací vřady skrývaly nerovné vztahy.

Myslím si ale, že Archeologický ústav ještě nějakou dobu vydrží, protože za ním stojí stejná logika jako za ostatními ústavu Akademie věd. Je možné, že se bude transformovat postupně, ale požadavek na provádění „základního“ teoretického výzkumu ze strany vedení Akademie je stále striktní. Je také samozřejmé, že v případě změny by bylo třeba reorganizovat celou archeologii, nikoliv jen ústavu Akademie; k tomu jsme ale revoluční příležitost již propáslí.

V r. 1998 jsi založil novou katedru archeologie, a to na univerzitě v Plzni. Šlo tenkrát o třetí katedru v ČR, za tradičními katedrami v Praze a Brně. Plzeňské katedře jsi dal nebyvale výrazné teoretické zaměření, jsi zde stále aktivním profesorem. Jak se na výsledky katedry díváš dnes a jak hodnotíš fakt, že další katedry archeologie vznikly i na jiných univerzitách, takže dnes jich v desetimilionovém státě máme osm?

Plzeňskou katedru archeologie jsem nezakládal jen proto, že by se studenti neměli kde vzdělávat, nýbrž hlavně proto, aby měli šanci osvojit si jiné pojetí archeologie než doposud. To se mi částečně podařilo: studenti akceptují nové teoretické pojmy, snaží se je používat a rozvíjet, mluví jazykem nové archeologické metody. Měli jsme a máme několik velmi dobrých studentů – takových, jací obvykle přicházejí až po několika desítkách průměrných.

Získal jsem pro přednášky celou řadu vynikajících archeologů, hlavně z Archeologického ústavu v Praze a z univerzity v Brně, kteří zejména v počátečních fázích katedry dokázali působit na vysoké úrovni. Téměř nikdo z nich však nebyl ochoten spojit svoji profesní kariéru s plzeňskou katedrou naplno a relativně trvale.

Problémy, které jsem teď zmínil, provázejí prakticky každou minoritní komunitu: není dostatek dobrých odborníků, kteří by pokryli všechny potřebné obory archeologie. Proto se stavím rezervovaně k zakládání stále nových kateder archeologie v České republice. Z vlastní zkušenosti vím, jak obtížné je získat opravdové, zkušené archeology, kterých si studenti mohou vážit. Pozorují, že některé z nových kateder obsazují do velké míry čerství absolventi, osoby, o které jinde nestojí, nebo při nejlepším archeologové středního věku s nevýrazným vědeckým profilem. Tito lidé si někde opatří habilitaci, nebo dokonce profesorský titul, a je nebezpečí, že v důsledku toho budou mít nepřiměřený vliv v disciplíně. Jen ojedinelé jsou to osobnosti, které bych viděl rád v Plzni.

Cesta paradigmaty

*Od 60. let rozvíjíš témata, která jsou ve světě spojena především s procesuální archeologií. Namátkou jmenujme deduktivní model poznání, metody multivariantní matematické analýzy, otázky paradigmat v archeologii aj., nemluvě ani o zpochybnění migrací a paralelního soužití různých archeologických kultur; oblíbených modelů kulturně historické archeologie. Shoda v čase a tématech je někdy tak dokonalá, že např. v r. 1981, kdy L. Binford vydává *Bones: Ancient Men and Modern Myths*, vychází Tobě článek o zachování kostí na pravěkých sídlištích. Představa, že prvky procesuální archeologie byly formulovány nezávisle ve stejnou dobu na různých místech světa, mi připadá z hlediska dějin oboru mimořádně zajímavá. Nakolik nezávislé Tvé objevy skutečně byly? Existovaly v Československu nějaké informace o paralelním vývoji oboru ve světě?*

Moje cesta k české variantě procesualismu začala v 50. letech, kdy jsem studoval literaturu o tzv. kybernetice, logice, filozofii vědy a matematice. V této době jsem také intenzivně četl ekonomii a filozofii. Nikdy mne však nezaujala žádná forma historie. Učil jsem se programovat počítače (můj první použitelný program je ale až z r. 1968). V procesuálním duchu jsem studoval ekofakty (aniž bych znal termín ekofakt): pylová spektra, zemský magnetismus, základy geofyziky, demografii, později lidskou výživu, destrukci kostí aj.

Někdy v 60. letech se mi do rukou dostalo jedno číslo *American Antiquity*, ze kterého jsem viděl, že se za oceánem něco děje. Nebyl to ale ještě přímo procesualismus. O existenci Binforda jsem nevěděl až do r. 1969, kdy moje hlavní názory už byly zformovány. O něco málo později jsem získal přístup i k literatuře o britském procesualismu. „Novou archeologií“ jsem byl nadšen, protože jsem v ní viděl nezávislé potvrzení svého teoretického snažení.

Snad není zbytečné uvést, jak je to všechno možné. Literatura ze „západu“, a zejména z USA, byla v pražských knihovnách velmi vzácná a časopisy neúplné, cesta do západní Evropy nebo do Spojených států nemyšlitelná. Písemné kontakty s kolegy byly znepríjemňovány tím, že na konci roku jsem musel podávat hlášení o tom, komu jsem do zahraničí psal a o čem. Bylo to principiálně kontrolovatelné, protože dopisy jsem musel na poštu odnést nezalepené a úřednice kontrolovala, zda zpáteční adresa na zásilce souhlasí s mým občanským průkazem. Nerozebírám zde obsahovou stránku cizí literatury: vždy zde bylo nebezpečí (zejména v 50. letech), že někdo prohlásí citované „západní“ práce za prostředek ideologické diverze a českého autora to bude stát místo v oboru (bez možnosti návratu). Tyto praktiky komunistů vedly k velmi důkladné izolaci obyvatelstva, včetně archeologů.

Paralelní nezávislý vývoj disciplíny v jednom směru, realizovaný současně na několika místech několika badatelů, mi nepřipadá tak mystický. Změna paradigmatu obvykle „visí ve vzduchu“ na mnoha místech, kde disciplína je dostatečně rozvinuta. Ti, kdo studují podobná témata, dojdou velmi pravděpodobně ke stejným nebo podobným závěrům, zejména pokud mají schopnost nepodléhat eklekticismu a držet své myšlenky v logické souvislosti.

Ačkoliv jsem k určité variantě procesualismu došel sám, přece jsem se nechal poučit od jiných. O multivariantních metodách jsem se například dozvěděl od L. Binforda, i když myslím, že jsem je dobře pochopil a rozvinul, protože jsem je sám programoval pro počítač. Už od počátku své metody jsem mluvil o testování modelů, které je nutno konstruovat, zatímco Binford dlouho mluvil o testování hypotéz, které mohly být získány jakkoliv, třeba v halucinaci.

Mnoho archeologů (ale nejen jich) vidí rozvoj disciplíny v nějaké komunitě (zejména minoritní) jako sérii vlivů, které přicházejí z nějakého pokrokového myšlenkového centra, obvykle mainstreamového. Je to přesná analogie kulturně historického difuzionismu a je zajímavé, že se objevuje bez vztahu k paradigmatu archeologů, kteří takové názory zastávají. Občas sice takové vlivy přicházejí, ale obvykle snaha o nové pojetí vyplývá z neuspokojivého stavu domácí archeologie a následujících pokusů změnit ji. Jak už jsem poznamenal, pokud je v různých zemích podobná výchozí základna a podobné intelektuální ovzduší, jsou výsledky podobné. Změna, která probíhá ve velké mainstreamové komunitě, může mít za důsledek změnu paradigmatu (procesualismus v USA nebo v Británii), transformace v malé minoritní komunitě může vést jen k dílčím změnám, jakkoliv mohou komplexně charakterizovat některá individua (případ českého procesualismu).

To všechno je jenom historický pohled, protože za procesualistu se už dávno nepovažuji.

Koncem 60. let ses věnoval otázkám absolutní chronologie. Byl jsi první na světě, kdo poukázal na nutnost kalibrace radiokarbonových dat a konkrétní data kalibroval, zúčastnil ses konference Nobelovy nadace, setkal ses s W. L. Libbym a publikoval jsi v časopise Nature. Kdy a jak byl tento slibný vývoj přerušen?

Kulturním historikům stačila relativní chronologie, absolutní data se v jejich pohledu hodila spíš pro popularizaci. Moje procesuální zájmy mne však přivedly k absolutnímu datování. Vladimír Miloščík, známý odpůrce radiokarbonové metody, mi psal dlouhé dopisy, aby mne odvrátil od radiokarbonu. Domníval se, že jsem se stal obětí vlivu cizích archeologů: mimochodem, ani on nevěřil, že bych kalibraci radiokarbonových dat mohl vymyslet sám.

Radiokarbonová data jsme s mým otcem akceptovali už v Nástinu pravěkých dějin Československa (1959). Pozdější „ekofaktové“ zájmy mne přivedly ke studiu změn zemského magnetického pole na základě archeologických vzorků (společně s geofyzikem Václavem Buchou). Dospěl jsem k názoru (1967), že změny v intenzitě zemského magnetického pole, které vyplývaly z Buchových měření, musely ovlivnit stáří měřené radiokarbonem. To se zdálo potvrzovat první měření letokruhů z amerických sekvojí (výsledky z borovice osinaté tenkrát ještě nebyly k dispozici). Na tomto základě jsem navrhl první kalibraci vzorků z neolitu střední a jihovýchodní Evropy. Výsledky byly šokující: neolit a eneolit byly starší téměř o dvě tisíciletí, než věřil Vladimír Miloščík (i já sám v chronologii neolitu z r. 1956).

Moje práce měly tenkrát značný ohlas mezi geofyziky, a byl jsem proto jako jediný evropský archeolog pozván na Nobelovo symposium do švédské Uppsaly. Bylo to krátce po ruské invazi do Československa, kdy komunisté ještě neobnovili plně svoji kontrolu české společnosti, takže jsem mohl jet. Měl jsem mnoho konkrétních plánů, jak pokračovat v chronologických studiích, ale cesta do Švédska byla nadlouho mým posledním kontaktem s mezinárodním prostředím, protože komunistům se podařilo upevnit svoji moc. V následujících letech jsem byl rád, že jsem se udržel v archeologii a o nějaké mezinárodní spolupráci jsem si nemohl ani nechat zdát.

Vzpomínám si, že v 80. letech jsi nesouhlasil s přijímáním postprocesuálních myšlenek. Od té doby jsi se ale některých z nich sám chopil – nebo ne? Jak se na přínos postprocesuální školy díváš dnes?

Na postprocesualismu jsem vždy (už od 80. let) oceňoval jeho zájem o symboly. Je to něco, co má pro archeologii obrovský význam a procesualismus to hrubě podcenil. Zájem o úlohu jednotlivce je rovněž reálný problém, ale postprocesualismus nepřinesl žádné objektivní metody, jak ho studovat. Jeho přístupy (čtení archeologických pramenů jako textu) se mi zdají být souborem subjektivismu. Na postprocesualismu se mi také nelíbí jeho levicová orientace, protože si jasně uvědomuji, kam vedla levicová orientace české inteligence ve 20. a 30. letech 20. století (podstatné usnadnění pozdější vlády komunistů). Myslím si, že postprocesualismus byl významným směrem archeologického myšlení, ale dnes vyčerpal svoje možnosti.

V 80. letech jsi předložil poměrně vlivnou teorii – model sídelních areálů. Jak jsi k ní dospěl a v čem je její podstata?

K teorii sídelních areálů mne vedly jednak teoretické úvahy, jednak zkušenost z terénních výzkumů v Mostě. Teorie i empirie jasně říkala, že osídlení indikované archeologickými nálezy nelze vyjádřit tečkami na mapě malého měřítka, nýbrž že vytváří víceméně souvislé areály. Sídelní areál nějaké pravěké komunity se mi skládal z celé řady komponent (areálů různých aktivit), jako byl areál rezidenční, skladovací, pohřební, areál pastvy domácích zvířat atd. Předpokládal jsem také areály (např. pole), které v zemědělském pravěku musely existovat, ale v Čechách pro ně nemáme žádné empirické doklady; pokud si to ale neuvědomíme, nenajdeme je nikdy. Areály aktivity (komponenty) se nutně vzájemně nevyklučují (mohou se vzájemně překrývat – např. rezidenční s výrobními a skladovacími), a v tom spočívá významná informace. Pravěká krajina přestala být body na mapě a stávala se strukturovaným územím, o němž můžeme uvažovat na základě archeologických nálezů. Později jsem tuto teorii doplnil o pojem sociální krajiny.

S touto teorií jsem měl v Čechách značný úspěch; moji terminologii dnes používají i archeologové, kteří si vůbec neuvědomují, že jsem ji zavedl teprve nedávno, teprve v 80. letech minulého století.

Ve své poslední práci, Teorii archeologie, předkládáš nové paradigma – artefaktovou archeologii. Jak bys vyjádřil podstatu tohoto paradigmatu a v čem překonává paradigmatu předchozí?

Především chci zdůraznit, že nové paradigma nevzniká tak, že si někdo sedne a vymyslí ho. Dále je dnes nepravděpodobné, že by vzniklo mimo mainstreamovou komunitu. Mohu se tedy maximálně vyjadřovat k tendencím, které pozoruji v současné archeologii, případně k tomu, co by nové paradigma mělo podle mého názoru obsahovat.

Nové paradigma by se především mělo vrátit k artefaktům jakožto základu archeologie. Tedy žádná minulá příroda a souznění člověka s ní, žádní jednotlivci a jejich myšlenkové systémy, žádní lidé, kteří jsou maskováni artefakty a musí být objeveni „za nimi“. To všechno je v archeologii přístupno pouze přes nerozlučnou dvojici artefakt-člověk: člověk jako sociální bytost, nikoliv jako přírodní organismus nesoucí biologické vlastnosti. Artefakty jsou prostředky, které vytvářejí a udržují lidskou společnost.

Ve vztahu k přírodě je důležité si uvědomit, že historickým úkolem člověka je tvořit (tvořit artefakty, společnost a symboly), nikoliv bojovat se svým okolím (přírodou, jinými společnostmi) o životní úspěch nebo dokonce o život. Tím se archeologie zařadí k pozitivním optimistickým disciplinám, které mimochodem vylučují teorii třídního boje. Tvorba artefaktů má praktickou funkci, společenský význam a symbolický smysl; nic z toho nelze vypustit.

Ve vztahu k lidskému vědomí, nové entitě, která směřuje do budoucna, lze vyzdvihnout úlohu symbolů a znaků, souputníků plně vyvinutých artefaktů. Archeologie pojednává o symbolech daleko spíše než o praktickém životě lidí.

Artefakty (tytéž artefakty) jsou jednak struktury (pravidelnosti), jednak události: neopakovatelné jednotliviny. Ty se mohou stát východiskem pro posouzení životní úlohy jednotlivců. Metodologie studia událostí není ovšem dobře rozpracována – zřejmě proto, že taková práce čeká na nové paradigma (Neustupný 2007a; 2010). Spojení studia struktur a událostí v jednom paradigmatu by vrátilo pohled na tyto dva aspekty lidského světa v jednom rámci. Artefaktové paradigma musí rovněž obsahovat určité metodologické principy.

Nové paradigma většinou není souborem lepších odpovědí na staré otázky, ale odpovídá na otázky jiné. Je to tedy jiný pohled na disciplínu. Navrhované paradigma je především optimistické (zdůrazňuje tvorbu oproti boji) a odstraňuje dvě významné jednostrannosti, které provázely všechna dřívější paradigmatu: akceptuje jak struktury, tak události, a zajímá se o funkci, význam, smysl a expresi artefaktů zároveň. V určitém slova smyslu tak dovoluje dialektický pohled na minulost.

Jedním z hlavních momentů Tvého paradigmatu je nové pojetí adaptace. Chápeš ji nikoliv jako přizpůsobování člověka přírodě, ale naopak, jako přizpůsobování přírody člověkem. Zároveň ovšem nevyklučuješ, že adaptace je reakcí společnosti na situaci (križi) ve vnějším světě. Není to potom slovíčkaření? Je-li např. vznik orného zemědělství reakcí na vyčerpání jistých zdrojů na konci neolitu, není jedno, zda oradlo chápeme jako přizpůsobení společnosti vnějšmu světu nebo přizpůsobení vnějšího světa společnosti? Bylo přece vyvoláno vnějším impulsem a šlo o obousměrný proces...

Že to není totéž, vyplývá už z jednoduchého příkladu. Předpokládá se, že adaptace v jiném než mém pojetí je často důsledkem vývoje přírody, například klimatu. Máme dnes spolehlivé doklady toho, že v uplynulých zhruba deseti až dvanácti tisíciletích se klima na Zemi měnilo jen nepatrně. Ale lidská kultura se v té době změnila neuvěřitelným způsobem. Změna lidského světa proto nemůže být důsledkem adaptace k přírodě.

Podobně je to se vznikem středoevropské kulturní krajiny v eneolitu: vesnice (tj. domy a hospodářské zázemí v jejich bezprostředním sousedství) nedaleko vodního toku, obklopená poli, opodál hřbitov (později i kostel) a zbytky lesíků, vzájemná vzdálenost sídelních areálů několik málo kilometrů. V zemědělských krajinách trval tento systém až do první poloviny 20. století, a to bez ohledu na hluboké společenské změny, k nimž došlo. V druhé polovině 20. století se struktura vesnických areálů radikálně změnila, aniž by se změnila příroda.

V některých případech lze směr adaptace zdánlivě obrátit, ale určení příčiny a následku přesto není slovíčkařením.

Ve shodě s Marшалlem Sahlínsem chápeš pravěkou společnost jako „společnost dostatku“ (affluent society), kde život nebyl stálým bojem o přežití, ale relativně snadnou záležitostí. Je-li tomu tak, proč lidstvo toto stádium opustilo? Náhodou? Nebo šlo, jak píšeš v Teorii archeologii, o nezamýšlený důsledek permanentní snahy dosáhnout stavu hojnosti, kde artefakty slouží především k „okázalé spotřebě“? Jinými slovy, neočekávaný důsledek produkce a nadprodukce artefaktů?

Opuštění společnosti hojnosti a její nahrazení společností s horší výživou (1983b) a nutností vynaládání stále většího množství práce (srov. názory E. Boserup z r. 1965) vykládám prostřednictvím pojmu *hustota společenských vztahů*, který považuji za základní kvantitativní parametr lidské společnosti (2010). Hustota společenských vztahů ovlivňuje, jak snadno lidé vstupují do spojení s jinými lidmi při ekonomických činnostech, při hledání partnerů, při rituálním válečnictví, při významných náboženských rituálech atd. Ačkoliv hustota společenských vztahů není hustotou obyvatelstva, přesto zvyšování hustoty obyvatelstva vede obvykle k lepším sociálním vztahům. Zemědělství zvyšovalo hustotu obyvatelstva, a tím i hustotu společenských vztahů. Proto mu lidé dávali přednost kdekoliv to bylo možné a zemědělci vytvářeli kolonizační vlny, kterým lovci žijící ve společnosti hojnosti nemohli čelit. Horší výživa a nutnost vynaládát více práce bylo daní za lepší společenské vztahy.

Člověk by spíše očekával, že zvýšení hustoty obyvatel povede ke konfliktům. Ostatně něco podobného tvrdí i antropologové, když srovnávají společnosti lovců a sběračů se zemědělci. A co dnes: není příliš velká hustota obyvatelstva v některých částech světa důvodem k obavám?

Zatím jsem nepotkal nějakou realistickou teorii konfliktů, ale to je možná moje neznalost příslušné literatury. V souvislosti s demografií pravěku jsem došel k závěru, že lidé (pravěcí i moderní) zvyšují záměrně hustotu obyvatelstva, když si to mohou dovolit, případně když z toho mají prospěch – okamžitý (rodinné přídatky vyplácené státem) nebo odložený (péče dětí o rodiče nebo obecněji o předchozí generace). Dnes bych dodal, že počet dětí může být i prestižní záležitostí (symbolizuje úspěch). Obecněji je to zvyšování hustoty společenských vztahů.

Docílit demografického růstu je snadné: stačí odložit nebo omezit metody, které působí proti přirozenému přírůstku populace, jejichž používání musíme předpokládat pro větší část minulosti – jinak by se Země přelidnila už dávno v pravěku. I „primitivní“ společnost může zavést (nebo zrušit) jednoduchá pravidla, která omezují přírůstek, a přivodit tím stacionární populaci.

Současný demografický vývoj ve světě je fakt, nevím, zda mám právo ho hodnotit. Pokud mám pravdu a je to důsledek zvyšování hustoty společenských vztahů, pak takové metody jako například poskytování antikoncepce musí být zcela neúčinné.

Dalším významným prvkem v Tvém paradigmatu je, na první pohled překvapivě, pojem události. Události chápeš jako „subjekty struktur“, konkrétní projevy obecných zákonitostí. Vysvětlení jejich individuality ovšem vidíš pouze v rozdílných přírodních podmínkách, případně v tom, že „věci prostě nelze dělat stejně“. Není toto pojetí událostí příliš ploché, nechybí v něm to, na co kladou důraz post-procesualisté, tj. vliv předchozího vývoje (historie), dílčí zájmy individuů a skupin, které se nemusí krýt se zájmy celku? I ta válka (v pravěku) je v tvém pojetí spíše něco jako hokejové utkání a je vlastně činností prospěšnou pro obě strany. Případá mi, že z Tvého líčení pravěku zmizela jakákoliv dialektika...

Podle mého názoru lze na artefakty pohlížet ze dvou aspektů. Jedním jsou jejich pravidelnosti, struktury, druhým je jejich jedinečnost (ta vytváří události). Lze to také vyjádřit slovy, že události jsou subjekty struktur, a na to navázat formalizované metody analýzy a syntézy. Z tohoto hlediska je každý artefakt událostí (respektive událostí je vytvoření artefaktu, jeho zánik, jiné body jeho časové trajektorie) a současně i strukturou. Zatímco v dřívějších paradigmatech byly události (války, úmrtí vládců atd.) rozloženy poměrně řídké, události jakožto artefakty se vyskytují prakticky souvisle. Kromě toho jsou artefakty jedinečnostmi, které se mohou stát východiskem pro studium individuality.

Pojetí artefaktů jako událostí má tedy pro studium lidského světa velký význam. Například válka jakožto účel artefaktů (zbraní, ohrazení apod.) má pochopitelně jak strukturální aspekt, tak i aspekt událostní (konkrétní válka je událost). Válka jakožto lidská činnost ve světě jinosti má vedle negativního působení i působení pozitivní: spojuje vzájemně komunity, které by jinak nebyly spojeny

nijak. Zde se na pravěké válčení nemůžeme dívat jednostranně z filantropického nebo pacifistického hlediska.

Vliv předchozího vývoje a zájmy individuů a skupin nepovažují za událostní faktory, protože produkují pravidelnosti: je třeba se na ně dívat z hlediska struktur. Je to ukázka toho, jak se postprocesualisté nemohou zbavit strukturálních problémů. Vždycky upozorňují, že události nebyly zatím adekvátně studovány a všechny jejich souvislosti nejsou ještě dostatečně objasněny.

Model pravěkého válčení jako způsobu oboustranně prospěšného kontaktu mezi komunitami je sympatický a zřejmě odpovídá známým pramenům lépe než modely odvozené ze současného života. Takový kontakt ale není konfliktem v pravém slova smyslu. Znamená to tedy, že pravěká společnost byla bez konfliktů? Kdy se to změnilo a proč, když zvyšující se hustota společenských vztahů měla podle tebe vést k jejich vyšší kvalitě?

Řekl bych, že tento postoj k válčení souvisí s popřením teze, že lidský život je lítý boj. Rituální válečnictví bylo spíše druhem sportu, i když občas při něm lidé umírali (v tomto smyslu bylo také krutým rituálem). Trochu jsem se zde nechal ovlivnit ruským etnografem Šnirelmanem. Myslím, že konflikty existovaly, ale převážně na individuální úrovni. Není jasné, kdy tato selanka skončila a kdy začaly války vedené k získání kořisti, území, nebo k zabíjení (zničení nepřátelských vojenských jednotek nebo i civilního obyvatelstva). Neznám dostatečně dějiny středověku, ale zdá se mi, že mnoho prvků rituálního válečnictví je tam ještě přítomno.

Vezměme masovou výrobu zboží v současném konzumním světě. Je i ta motivována celospolečenským prospěchem, tj. vytvářením lidských vztahů a zpřístupněním artefaktů (jak píšeš v Teorii archeologie v r. 2010), nikoliv dílčím zájmem výrobců?

V posledních desetiletích se u části inteligence rozmohlo opovrhování konzumací a tím i vytvářením a užíváním artefaktů – zejména artefaktů komplikovaných, jejichž akvizice není snadná (například osobních automobilů). Supermarket je pro tyto lidi místem hrůzy, kde se mrzáčí lidství. Normální lidé mají na věc jiný náhled. Je to pro ně místo, kde pohodlně a za rozumnou cenu získávají artefakty, o kterých se jim dříve ani nesnilo. Lidé, na rozdíl od asketických intelektuálů, mají artefakty rádi a rádi se jimi obklopují, i když je momentálně nepotřebují. Vyplývá to z toho, že normální lidé *pocítují* význam artefaktů jakožto faktorů generujících jejich lidství. Proto „nepřiměřená spotřeba“ trvala už od pravěku (například dlouhé neolitické domy).

Domnívám se, že i masová výroba pro neomezený konzum dovoluje realizovat vztahy k jiným lidem prostřednictvím vlastnictví a užívání artefaktů (mimořadně, i potrava prodávaná v supermarketech je artefaktem). Nepochybují o tom, že výrobci mají na široké konzumaci svých výrobků zájem; z tvé formulace trochu zaznívá, že je to něco špatného, protože to staví do opozice k „celospolečenskému prospěchu“. Tento pojem bych ale já nepoužil; připomíná mi frazeologii minulých dob.

Jak se z tvého hlediska jeví některé klíčové kulturní změny v pravěku Evropy, jako je např. vznik neolitu, rozšíření kultury zvoncovitých pohárů nebo tzv. „prvních Slovanů“, kultury pražského typu? Jaké přístupy k těmto otázkám by měly být rozvíjeny?

Vznik archeologických kultur byl významným tématem kulturně historické archeologie, protože se předpokládalo, že kultura znamená etnikum a objevení nové kultury migrací etnika. Zejména druhá z těchto tezí mi vždycky šla proti srsti a věnoval jsem mnoho úsilí tomu, abych našel alternativní řešení pro konkrétní případy (zejména pro kultury středoevropského neolitu a eneolitu).

Poměrně nedávno jsem publikoval obecnější řešení. Uvědomil jsem si totiž, že v pravěku Čech (i okolních zemí) existují určité cykly, které začínají nějakou striktní (fundamentalistickou) kulturou, dobře definovatelnou svými výraznými symbolickými systémy a rozšířenou na velkých teritoriích. Cyklus končí kulturou rozvolněnou, poměrně silně lokální, někdy vůbec obtížně definovatelnou. Perioda těchto cyklů je 400 až 1000 let.

Striktní kultury se vždycky považovaly za doklady velkých migrací, ale dal bych přednost vysvětlení rychlou přeměnou symbolických kulturních systémů. Tato teorie je stále ještě ve fázi rozpracování.

Mohl bys dát příklad?

Především jde ve střední Evropě o následující striktní kultury: kultura s volutovou keramikou, kultura lengyelská, nálevkovitých pohárů, se šňůrovou keramikou a zvoncovitými poháry, mohylová střední doby bronzové, laténských kostrových hrobů, kultura doby římské a kultura pražského typu. Některé kultury z tohoto seznamu jsou skutečně důsledkem migrace (kultura s volutovou keramikou), ale v naprosté většině případů musíme hledat jiné řešení.

Typickým reprezentantem striktní varianty je kultura se šňůrovou keramikou, rozšířená v celé střední Evropě a velké části Skandinávie s výběžky do Evropy východní. Přichází po plejádě silně lokalizovaných (rozvolněných) kultur středního eneolitu – např. po kultuře řivnáčské, která nezaujímá ani celé Čechy. Šňůrová kultura prakticky všude vykazuje striktní symboliku, např. odlišné pohřby žen a mužů, nezasahování ve vertikálním rozměru (kromě hloubení hrobových jam a vršení mohylových náspů) a v souvislosti s tím „chybění“ osad. Část keramiky, ozdob a kamenných nástrojů (zvláště sekeromlatů) je v počátečné fázi všude skoro stejných (tzv. celoevropský horizont).

Pokud se týče původu, již od poloviny minulého století jsem odmítal řešení invazí z východní Evropy (Sulimírskí, Childe, Gimbutas); každý, kdo zná archeologii východní Evropy, bude souhlasit, že projevy kultury se šňůrovou keramikou jsou tam stejně „cizí“ jako ve střední Evropě. Zpočátku jsem hledal původ šňůrové v kultuře kulovitých amfor, ale později jsem si uvědomil, že to může být jen částečné řešení. Muselo dojít k velmi rychlé změně symbolických systémů v podstatě na většině území, kde se kultura se šňůrou keramikou vyskytuje. Právě rychlost změny je zřejmě překážkou, abychom detaily vzniku kultury uchopili, i když mnoho kulturních rysů ve šňůrové poukazuje na střední Evropu.

Podobných cyklických jevů by se v pravěku možná našlo i více a archeologové o nich vědí; jsi ovšem jeden z prvních, kdo se nebojí dát jim nějaký reálný význam. Jak si konkrétně představuješ možný model „změny symbolického systému“? Pokud vím, takový model byl zatím rozpracován jen při vzniku neolitických kultur; kdy jej lze spojit s šířením zemědělství.

Neznám dobře ty teorie o změnách symbolických systémů při šíření zemědělství. Naproti tomu ovšem šíření zemědělství ve střední a severní Evropě (a pochopitelně i na Balkáně) chápu jako jednu z mála doložených migrací obyvatelstva. Je zde totiž dokonalá kontinuita s kulturou výchozího území migrantů a nejsou vůbec žádné doklady, že by při tom nějakou podstatnější roli hrálo předchozí (mezolitické) obyvatelstvo.

Náhlé objevení „striktní“ kultury na počátku cyklu není nikdy absolutní přerovou vývoje, ale přesto nemůžeme mluvit o rozsáhlé kontinuitě, jaká například doprovází přechod od kultury s volutovou keramikou do kultury s vypíchanou keramikou. Základním příznakem ale je, že ani po dlouhodobém bádání nejsme schopni najít nějaký „typologický“ přechod: nejde o nedostatek pramenů. Vazby na předchozí stav jsou většinou dosti obecné: například šňůrová keramika má občas povrch upraven slámováním jako keramika středního eneolitu, má stejné základní tvary jako obecně eneolitická keramika střední Evropy, kamenné artefakty jsou stejného druhu jako v předchozím období apod.

V mladším pravěku jsme ve střední Evropě běžnými metodami schopni rozlišit nálezy vzdálené v čase 80–100 let. Striktní kultury se objevují „náhle“, tedy jejich vznik probíhá poměrně rychle, nelze ho zachytit běžnými typologickými metodami. Proto objasnění vzniku striktních (fundamentálně symbolických) kultur není snadné dokumentovat. Musíme se zatím spokojit s faktem, že se nedá prokázat, že tyto kultury by vznikly na jiném území a rozšířily by se nějakou rozsáhlou migrací.

Máš jeden nesporný dar – umíš člověka vždy překvapit, i po mnoha letech, co se známe. Jako např. nedávno, kdy jsi ocenil pojetí etnicity u Gustava Kossinny. Přitom právě tvé názory naši generaci učily, jak se s kulturně historickou archeologií rozejít. Tuším, že tvůj výrok byl bonmot, nadsázka, ale přesto: mohl bys ho komentovat? Co je to vlastně etnicita?

Nikdo mne nemůže podezírat, že zrovna já mám sympatie k německému šovinismu. Myslím si ale, že můžeme oddělit Kossinnu archeologa od Kossinny šovinisty a najít princip, který lze použít. Přirozený jazyk je jeden symbolický (znakový) systém, který vyjadřuje skupinovou identitu, a sym-

boly na artefaktech druhý. Předpokládat, že tyto dva systémy spolu nekorelují jenom proto, že taková korelace byla jednou (nebo vícekrát) zneužita, je myslím nerozumné. Nevěřím ovšem, že by vztah mezi přirozeným jazykem a archeologickou symbolikou byl jednoznačný a stálý.

Aktuálně

Ve svých pracích relativně často zastáváš angažované postoje. Opravdu nemáš rád romantiky a intelektuály, přeceňující význam jednotlivce v dějinách? Ani ekology či „ekologisty“, kteří bojují za přirozenou krajinu a nechápou tvorbu artefaktů jako podstatu toho, co dělá člověka člověkem? Idea „návratu k přírodě“ je jistě naivní, ale Tobě nevadí, že se rozsáhlé části krajiny v okolí měst zaplňují artefakty v podobě supermarketů, které by šlo postavit jinde a s mnohem menším úbytkem zeleně? Nevadí Ti zbytečné artefakty, zbytečný odpad, zbytečné znečištění prostředí?

Nemám rád jakékoliv extrémy a mám úctu k tomu, co se prosadilo na základě rozumné nutnosti. Supermarkety vznikají ze zájmu lidí o movité artefakty – tedy zájmu, který vytvořil člověka a doprovázel ho po všechny generace. Přinejmenším od neolitu mění člověk podstatným způsobem „přirozenou krajinu“, současní aktivisté by jistě řekli, že ji devastuje. Kam se budou romantici vracet? Do paleolitu? Pak by ale museli akceptovat paleolitickou hustotu obyvatelstva. Podotýkám, že to není věc omezení budoucího populačního přírůstku, ale absolutních počtů lidí, kteří už tady jsou. Mimochodem, hekatombly vyplývající z nějakého „řešení“, by přirozenou krajinu podstatně narušily. Možná, že někteří intelektuálové mají jednoduchou metodu, jak dospět k „přirozenému stavu“ člověka bez artefaktů, supermarketů a bez demografické redukce obyvatelstva (a v důsledku toho jeho totální deprivace). Taková řešení vymýšleli vždycky společenští inženýři, naposled komunističtí, a já jsem šťasten, že už jim dnes mnoho lidí nevěří.

Nemám nic proti tomu, aby se konkrétní supermarket postavil na nějakém jiném, vhodnějším místě, o to ale mnoha intelektuálům nejde: nechťjí supermarketů vůbec. To je donkichotský postoj, který nemá naději na úspěch. Lidé si adaptovali přírodu („ničili“ ji) přinejmenším od neolitu: míra devastace primárního pralesa zároveň zemědělstvím musela být v některých krajinách (například ve středních Čechách) velmi rozsáhlá. Od eneolitu začala krajina vypadat jako dnes, shromáždil jsem doklady, že míra odlesnění (a odtud „zničení“ přírodní krajiny) musela být velmi značná už v době laténské (1998b). Ani pravěk tedy nebyl obdobím romantické rovnováhy mezi přírodou a člověkem, jak by to rádi viděli někteří politici.

Jak hodnotíš dnešní šance české archeologie na evropském poli? Dohání ztrátu, kterou nabrala v komunistickém období odtržením od západního světa, nebo dále zaostává? Jak se Ti jeví generace mladých archeologů, kteří studovali už po r. 1989? Jsou více vzdělaní, než předrevoluční generace, nebo naopak méně, protože se život i vzdělání v posledních dvaceti letech silně komercializovaly?

Myslím si, že česká archeologie nemusí žádnou ztrátu dohánět. Tím nechci říci, že je zde všechno v naprostém pořádku. Protože je u nás méně archeologů než ve velkých komunitách, je u nás i méně „čistých“ teoretiků. To můžeme chápat i jako určitou přednost.

Řekl bych, že dnešní generace mladých archeologů, alespoň těch, kteří studovali v Plzni, je vzdělaná jinak než moje generace. My jsme určitě více četli literaturu o konkrétních nálezech a jejich kulturně historickém hodnocení, a to nejen z Čech, nýbrž i z okolí. Jinak jsme se ale na vysoké škole nedozvěděli nic jiného – kromě dějin VKS(b) a trochy obecné teorie, pokud jsme si ji dovedli extrahovat z ideologických textů o komunistickém hnutí nebo z úryvků spisů Marxe, Engelse, Lenina a Stalina, které jsme povinně studovali; málokdo se o to ale snažil. Většina archeologů studovala jako „vedlejší obor“ etnografií, ale nepozoroval jsem, že by si odtud dokázali odnést něco pozitivního pro archeologii. O terénním výzkumu, o zpracování konkrétních artefaktů a o ekofaktech jsme se nedozvěděli téměř nic.

Naši studenti mají pravděpodobně horší znalosti o systému minulých artefaktů a literatuře, která je popisuje, ale vědí toho mnohem více o metodách práce v terénu a také o obecné metodologii a teorii archeologie; všichni mají solidní základy práce s počítačem a využití základních formalizovaných

metod. Také získávají informace o některých ekofaktech. Nechci srovnávat a rozhodovat, co si lze snáze doplnit samostudiem; osvojení archeologie oběma zmíněnými přístupy zároveň totiž studenti už z časových důvodů nestihnou. Nedomnívám se tedy, že současný systém vzdělávání je ideální, jeho vylepšování je ale dlouhodobou záležitostí.

Nevím, co to znamená, že se život a vzdělání v posledních dvaceti letech silně zkomercionalizovaly: studenti žijí převážně z rodičovských peněz a stipendií jako dřív a vysokoškolské vzdělání je placeno převážně státem jako dřív. Jediný rozdíl je v tom, že starší studenti si často přivydělávají (většinou prostřednictvím archeologie); je to ale dobrovolné a my bychom to bývali dělali také, kdyby to tehdy bylo ve větším rozsahu možné.

Jaký je tvůj vztah k jiným archeologickým komunitám?

Zahraniční archeology (s výjimkou „socialistických“) jsem po větší část svého života vídal převážně na konferencích, pořádaných v Československu nebo v jiných socialistických zemích. Možná, že pod vlivem svého otce jsem k nim měl až přemrštěně kladný vztah. Cestoval jsem v rámci sovětského bloku, kde to bylo možné (ani zde ale příliš možností nebylo). Studoval jsem cizí jazyky: němčinu a ruštinu povinně ve škole (v různých dobách), ale přesto k nim nemám špatný vztah. Další jazyky jsem přidal později. Anglicky jsem se učil sám a poslouchal jsem k tomu BBC, kterému jsem dlouho vůbec nerozuměl. Přesto mne angličtina mimořádně přitahovala a s ní i angličtí a američtí kolegové: už jsem mluvil o svém nadšení z anglosaských „nových“ archeologů. Velmi přátelské vztahy jsem vždy měl k archeologům polským, zřejmě také proto, že jsem si s nimi jazykově dobře rozuměl.

Teprve postupně jsem si uvědomil, že sympatie a osobní přátelství nestačí ani tam, kde není jazyková bariéra. Vědecké komunity (nejen archeologické) se dělí na komunity mainstreamové a minoritní, česká archeologie patří k minoritním (1998c). A mainstreamoví archeologové nás prostě nepotřebují a dávají to najevo, většinou nevědomky, např. v oblasti citací a vůbec při používání cizích názorů. Došli k tomu i jiní minoritní archeologové a i pracovníci jiných vědeckých komunit. Je to složitá záležitost, která je založena na objektivních vztazích a nemá řešení v oblasti morálních zásad; nelze k ní přistupovat emocionálně. Možná, že zde je také důvod toho, že v posledních letech publikují převážně česky, ačkoliv napsat něco anglicky pro mne nepředstavuje žádný problém.

Jsi nyní obklopen převážně mladými lidmi, většina z nich mluví jazykem, který jsi pro archeologii vytvořil ty. Někteří z nich mu možná i rozumějí. Jak se vyrovnáváš s pozicí klasika?

Myslím si (a ověřuji to při zkouškách), že dobří studenti mé terminologii rozumějí. Jsem přesvědčen, že s procesualismem vstoupila archeologie do fáze vědeckých disciplin, jejichž teze nelze formulovat pouze běžným přirozeným jazykem. Je to pochopitelná tendence, kterou jsem se snažil pojmově a terminologicky podpořit.

Archeologická paradigmatata před procesualismem řešila většinou problémy jiných věd, zejména historie, a sdělovala je převážně vyprávěním za pomoci několika málo specifických pojmů (typologický vývoj, archeologická kultura apod.). Dnes nelze vědeckou terminologii pro archeologii přebírat z jiných oborů už proto, že žádný z nich nepojednává o ústředním pojmu archeologie – artefaktu. Archeologie má proto svoji metodologii a svoji teorii; snažil jsem se to vyložit v řadě svých publikací (1993a, 2007a, 2010 aj.). Je mi jasné, že přijdu i zcela nové problémy, které jsem já vůbec neřešil, a některé se dočkají jiného řešení, než je to, které jsem předložil.

Nechci být klasikem, který se hodnotí v knihách o dějinách archeologie. Mým cílem je ovlivnit pozitivně archeologii (a jejím prostřednictvím společnost) myšlenkami, které považuji za správné. Byl bych spokojený, kdyby mladí lidé (jak je nazýváš) pozitivně i negativně reagovali na moje myšlenky, tj. kdyby se ukázalo, že jsem neprošel životem nepovšimnut.

Byl bych také rád, kdybych ještě nějakou dobu dokázal pracovat, protože pořád mne napadají myšlenky, které považuji za zajímavé. To ale pravděpodobně nedokážeš zařídit.

Bohužel. Ale každopádně Ti přeji – i nám všem – aby se Ti to podařilo.

Výběrová bibliografie E. Neustupného

Tituly do r. 2002 zmiňované v rozhovoru:

- 1956: K relativní chronologii volutové keramiky – A la chronologie relative de la céramique spiralee. *Archeologické rozhledy* 8, 373, 386–407, 453–455, 461–462.
- 1959: Zur Entstehung der Kultur mit kannelierter Keramik. *Slovenská archeológia* VII, 260–284.
- 1961: Czechoslovakia before the Slavs. London – New York. 255 str., 40 tab. Spoluautor J. Neustupný.
- 1967: Changes of the Earth's magnetic field and radiocarbon dating. *Nature* 215, 261–263. Spoluautor V. Bucha.
- 1968: Absolute chronology of the Neolithic and Eneolithic periods in Central and South-Eastern Europe. *Slovenská archeológia* XVI, 19–60.
- 1969: Absolute chronology of the Neolithic and Eneolithic periods in Central and South-East Europe II. *Archeologické rozhledy* 21, 783–810.
- 1970: The accuracy of radiocarbon dating. In: I. U. Olsson (ed.), *Nobel Symposium 12, Stockholm*, 23–34.
- 1970a: Radiocarbon chronology of Central Europe from c. 6450 BP to c. 3750 BP. In: I. U. Olsson (ed.), *Nobel Symposium 12, Stockholm*, 105–108.
- 1970b: A new epoch in radiocarbon dating. *Antiquity* 44, 38–45.
- 1967: K počátkům patriarchátu ve střední Evropě – The beginnings of patriarchy in Central Europe. *Rozpravy ČSAV* 77/2. Praha.
- 1971: Whither archaeology?. *Antiquity* 45, 34–39.
- 1976a: Paradigm Lost. In: *Glockenbechersymposium Oberried 1974, Bussum-Haarlem*, 241–248.
- 1976b: The Bell Beaker culture in East-Central Europe. In: *IX Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Nice*, 112–131.
- 1973: Factors determining the variability of the Corded Ware culture. In: C. Renfrew (ed.), *The explanation of culture change, London*, 725–730.
- 1981: Zachování kostí z pravěkých sídlišť – Destruction of bones in prehistoric sites. *Archeologické rozhledy* 33, 154–165.
- 1982: Prehistoric migrations by infiltration. *Archeologické rozhledy* 34, 278–293.
- 1983a: The demography of prehistoric cemeteries. *Památky archeologické* 76, 7–34.
- 1983b: Výživa pravěkých zemědělců: model – Nutrition of prehistoric farmers: a model. *Památky archeologické* 74, 224–257. Spoluautor Z. Dvořák.
- 1991a: Community areas of prehistoric farmers in Bohemia. *Antiquity* 65, 326–331.
- 1991b: Recent theoretical achievements of prehistoric archaeology in Czechoslovakia. In: I. Hodder (ed.), *Archaeological theory in Europe. The last 3 decades, London*, 248–271.
- 1993a: *Archaeological Method*. Cambridge.
- 1993b: Czechoslovakia: the last three years. *Antiquity* 67, 129–134.
- 1994: Settlement area theory in Bohemian archaeology. In: *Památky archeologické – Supplementum 1, Praha*, 248–258.
- 1995: The significance of facts. *Journal of European Archaeology* 3/1, 189–212.
- 1996a: Polygons in archaeology. *Památky archeologické* 87, 112–136.
- 1996b: On prehistoric warfare. *Journal of European Archaeology* 4, 367–373.
- 1998a: Otherness in prehistoric times. In: L. Larsson – B. Stjernquist (eds.), *The World-View of Prehistoric Man. Papers presented at a Symposium in Lund, 5–7 May 1997, arranged by the Royal Academy of Letters, History and Antiquities along with the Foundation Natur och Kultur. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Konferenser 40, Stockholm*, 179–200.
- 1998b: Space in Prehistoric Bohemia. Praha (editor a hlavní autor).
- 1998c: Mainstreams and minorities in archaeology. *Archaeologia Polona* 35–36, 13–23.

Bibliografie prací prof. E. Neustupného z let 2003–2012:

- Neustupný, E. 2003: Predikce živých areálů minulosti. In: E. Neustupný (ed.), *Příspěvky k prostorové archeologii 1, Plzeň*, 155–171.
- Neustupný, E. 2003: The Non-Practical Dimensions of Prehistoric Landscapes. In: J. Kunow – J. Müller (eds.), *Archäoprognose Brandenburg I. Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg* 8, Wünsdorf, 291–296.
- Neustupný, E. 2004: Remarks on the Origin of the Linear Pottery culture. In: A. Lukes – M. Zvelebil (eds.), *LBK Dialogues. BAR International Series 1304, Oxford*, 3–5.

- Neustupný, E. 2004: The ideological environment of archaeology. In: B. Gediga – W. Piotrowski (eds.), *Archeologia, Kultura, Ideologie*, Biskupin – Wrocław, 223–229.
- Neustupný, E. 2005: Syntéza struktur formalizovanými metodami – vektorová syntéza. In: E. Neustupný – J. John (eds.), *Příspěvky k archeologii 2*, Plzeň, 127–152.
- Neustupný, E. 2005: Vysokoškolská archeologie. *Archeologické rozhledy 57*, 381–389.
- Neustupný, E. – John, J. (eds.) 2005: *Příspěvky k archeologii 2*. Plzeň.
- Neustupný, E. 2006: Enclosures and fortifications in Central Europe. In: A. Harding – S. Sievers – N. Venclová (eds.), *Enclosing the Past. Inside and Outside in Prehistory*, Sheffield, 1–4.
- Neustupný, E. 2007a: *Metoda archeologie*. Plzeň.
- Neustupný, E. 2007b: Vymezení archeologie. In: M. Kuna (ed.), *Archeologie pravěkých Čech 1. Pravěký svět a jeho poznání*, Praha, 11–22.
- Neustupný, E. 2008: Časný eneolit. In: E. Neustupný (ed.), *Archeologie pravěkých Čech 4. Eneolit*, Praha, 38–59.
- Neustupný, E. 2008: Kultura se šňůrovou keramikou. In: E. Neustupný (ed.), *Archeologie pravěkých Čech 4. Eneolit*, Praha, 124–147.
- Neustupný, E. 2008: Všeobecný přehled eneolitu. In: E. Neustupný (ed.), *Archeologie pravěkých Čech 4. Eneolit*, Praha, 11–37.
- Neustupný, E. (ed.) 2008: *Archeologie pravěkých Čech 4. Eneolit*. Praha.
- Neustupný, E. – Zápotocký, M. 2008: Badenská kultura ve středním eneolitu. In: E. Neustupný (ed.), *Archeologie pravěkých Čech 4. Eneolit*, Praha, 89–95.
- Neustupný, E. 2009: *Archaeological method*. Cambridge.
- Neustupný, E. 2010: *Teorie archeologie*. Plzeň.
- Neustupný, E. 2011: Pulzování archeologických kultur. In: M. Bárta – M. Kovář (eds.), *Kolapsy a regenerace*, Praha, 173–183.
- Neustupný, E. 2012: Towards a new paradigm. In: B. Gediga – A. Grossman – W. Piotrowski (eds.), *Rytm przemian kulturowych w pradziejach i sredniowieczu*, Biskupin – Wrocław, 17–25.